

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 81'271

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-2-12>**Руслана ГАДЮК,***orcid.org/0000-0003-4527-768X*

аспірантка кафедри української мови

Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

(Кам'янець-Подільський, Хмельницька область, Україна)

*ruslanagadjuk20@ukr.net***СИНТАКСИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ МОДАЛЬНОЇ СЕМАНТИКИ ПРОХАННЯ**

У статті проаналізовано особливості реалізації модальної семантики прохання на синтаксичному рівні. Виявлено синтаксичні мовні засоби втілення комунікативного наміру та їх прагматичний потенціал у спілкуванні. Виокремлено та проаналізовано структурні різновиди спонукальних, питальних і розповідних речень, які виражають прохальну інтенцію автора. З'ясовано роль синтаксичної будови мовленнєвого акту прохання у здійсненні впливу на адресата та спонукання останнього до виконання дії.

Встановлено, що синтаксичний рівень мови відображає різну інформацію про культурні цінності, особливості комунікативної поведінки носіїв мови, а також специфіку їх світосприйняття й розуміння навколишнього світу. Головною синтаксичною одиницею є речення, яке за відсутності / наявності певних компонентів у своїй структурі може бути стверджувальним чи заперечним, окличним чи неокличним, таким, що передає ввічливе і неввічливе прохання.

Визначено, що конструкції із модальною семантикою прохання застосовують у різних комунікативних ситуаціях. Це проілюстровано прикладами висловлень із художнього, розмовного, офіційно-ділового, публіцистичного, епістолярного та конфесійного стилів української мови, діалогічного та монологічного типів мовлення, а також зразками усної та писемної комунікації.

Встановлено, що однією з головних умов організації комунікативного акту взаємодії й досягнення інтенцій комунікантів є дотримання принципу ввічливості, що й зумовлює вибір мовних засобів: конструкції з модальними дієсловами, питальні речення із можливими елементами заперечення, умовний спосіб, непрямі прохання. Специфічною рисою є й багатозначність лексико-граматичних складів, різні типи взаємодії мовних засобів лексики, синтаксису, інтонації, а також контекстуальних зв'язків.

Зазначено, що спонукальні, питальні й розповідні речення можуть по-різному впливати на діяльнісну та емоційну поведінку адресата за умови відповідних прагматичних характеристик комунікативного акту. При виборі того чи іншого типу речення за метою висловлювання важливим чинником є загальний контекст спілкування.

Ключові слова: інтенція, спонукання, комунікативна ситуація, функційний стиль мови.

Ruslana HADIUK,*orcid.org/0000-0003-4527-768X*

Postgraduate Student at the Department of Ukrainian Language

Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University

(Kamyanets-Podilsky, Khmelnytsky region, Ukraine)

*ruslanagadjuk20@ukr.net***SYNTAX IMPLEMENTATION OF MODAL REQUEST SEMANTICS**

The paper clarifies the features of the implementation of the modal semantics of the request at the syntactic level. Syntactic linguistic means the embodiment of communicative intention and their pragmatic potential in communication are revealed in the context of research. The paper distinguishes and analyzes the structural varieties of motivating, interrogative and narrative sentences that express the author's pleading intention. This paper clarifies the syntactic structure of the speech act of the request in influencing the addressee and motivating the latter to perform the action.

It is established that the syntactic level of language reflects a variety of information about cultural values, features of communicative behavior of native speakers, as well as the specifics of their worldview and understanding of the world around them. The main syntactic unit is a sentence, which in the absence / presence of certain components in its structure can be affirmative or negative, exclamatory or non-exclamatory, polite or impolite.

This research paper is determined that constructions with modal the semantics of request are used in different communicative situations. This is illustrated by examples of statements from artistic, narrative, official-business, journalistic, epistolary and confessional styles of the Ukrainian language, dialogic and monologue types of speech, as well as examples of oral and written communication.

It is established that one of the main conditions for organizing a communicative act of interaction and achieving intentions of communicators are the principle of politeness, which determines the choice of language: constructions with modal verbs, interrogative sentences with possible elements of negation, conditional way, indirect requests. A specific feature is the ambiguity of lexical and grammatical syllables and different types of interaction of vocabulary, syntax, intonation and contextual connections.

This paper also notes that motivational, interrogative and narrative sentences can have different effects on the activity and emotional behavior of the addressee provided the appropriate pragmatic characteristics of the communicative act, as well as in choosing a type of sentence to express an important factor is the general context of communication.

Key words: *intention, motivation, communicative situation, functional style of speech.*

Постановка проблеми. Комунікативний акт прохання обрано основним матеріалом нашого дослідження через особливе значення та важливість прохання у повсякденному міжособистісному і міжкультурному спілкуванні, оскільки індивід постійно просить про щось і відповідає на прохання. Здійснюючи акт прохання, мовець здійснює волевиявлення й потенційно втручається у свободу співрозмовника з метою спонукати його виконати бажану дію. У межах комунікативного акту суб'єкт через прохання здійснює вплив на кого-небудь, намагається нав'язати свою волю адресату, тому має приховати своє волевиявлення засобами певної мови.

Мета статті – дослідити акт прохання в українській лінгвокультурі, виявити особливості вербалізації прохання на синтаксичному рівні мови.

Аналіз досліджень. Відповідно до того, яку функцію виконує речення (інформаційну, описову, питальну чи спонукальну), його диференціюють за метою висловлення. Науковці І. Р. Вихованець, В. В. Бабайцева, Є. М. Галкіна-Федорук, П. С. Дудик, Б. М. Кулик та інші за цією характеристикою підтримують поширений у ХХ ст. поділ речень на такі типи: розповідні, питальні, окличні. На думку І. Р. Вихованця, «за характером мовленнєвого стимулу варто виділити в комплексній категорії комунікативної настанови категорії розповідності, питальності і спонукальності, які формують три типи речень за метою висловлювання: речення розповідні, питальні і спонукальні» (Вихованець, 1993: 63).

С. Й. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер, А. П. Загнітко, М. У. Каранська, К. Ф. Шульжук та інші до згаданих вище типів вважають доцільним додавати бажальні речення, О. С. Мельничук – умовність, ймовірність і переповідність. Про те, що три типи інтенцій висловлень не охоплюють усього поля інтенційності повідомлень стверджувала і Н. В. Гуйванюк: «Поняття комунікативної настанови речення охоплює значно ширше коло інтенцій мовця, якими можуть бути і його бажання, і прагнення, воля й почуття, різні експресивно-оцінні вияви» (Гуйванюк, 2009: 46). Тому у своїх розвідках дослідниця акцентувала увагу на ети-

кетних формах вираження інтенції: привітання, подяка, вибачення, прощання, поздоровлення.

У деяких працях знаходимо ототожнення питальних речень із розповідними (І. П. Распопов, М. Н. Орлова). У своєму дослідженні ми розмежовуємо ці два типи висловлювань, оскільки вважаємо, що, незважаючи на схожість їх структурної будови, важливим диференційним компонентом є інтонація. Відомий поділ і на стверджувальні та заперечні речення. Проте звертаємо увагу, що висловлювання може виступати у ролі будь-якого із них, набуваючи певного модального й емоційного значення, експресивності чи стилістичного забарвлення. Так, стверджувальне за формою висловлення можна використати як запитання, якщо мовець має намір продемонструвати, що уже знає, якою буде відповідь. Таке речення може слугувати і спонуканням до дії.

Виклад основного матеріалу. Оскільки прохання є спонукальним комунікативним актом, метою якого є спроба мовця вплинути на слухача і змусити його здійснити якусь дію, вигідну для адресанта, то можна стверджувати, що пряме прохання реалізоване насамперед у реченнях, які за метою висловлення відповідають спонукальному типу. Ключовим диференціатором інтенцій таких висловлень є інтонація, яка демонструє різні смислові відтінки спонукання.

Спонукання – комунікативний акт, виражений у спробах адресанта домогтися того, щоб слухач виконав якусь дію (Дж. Серль, 1986: 182). Дослідники спонукальної модальності І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська дотримуються думки, що «спонукальний спосіб виражає таку бажану дію, яка може відбутися лише тоді, якщо на те є добра воля особи, до якої звертається мовець» (Вихованець, Городенська, 2004: 261).

На основі аналізу текстів різних стилів виділяємо такі випадки спонукальних речень, які реалізують модальну семантику прохання:

1. Спонукальні висловлення, побудовані за схемою прощу + інфінітив (адресат виражений експліцитно або імпліцитно). При експліцитному вираженні на адресата вказує знахідний відмінок, при імпліцитному – контекст, ситуація, з огляду

на які стає зрозумілим, до кого звернене прохання. Напр.: *Після того я виступила публічно і сказала: «Прошу не турбувати мене з цими вашими «совковими» реліктами»* (Забужко, 9 березня, інтерв'ю «Так думає Україна»); *Прошу, заплющ очі!* (Дара Корній «Зворотний бік світів»).

2. Висловлення з емоційно-експресивним проханням. Напр.: *Я закликаю країни-члени ООН докласти більше зусиль для того, щоб досягти поваги до прав людини у тимчасово окупованому Криму шляхом прийняття відповідної резолюції Генеральної Асамблеї ООН* (Промова Петра Порошенка на загальних дебатах 73-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН). У цьому реченні немає модального слова, яке б виражало прохання, але з огляду на позиції адресанта та адресата ми розуміємо, що контекст передбачає інтенцію прохання. Прохальна дія є необхідною для мовця, тому в цій комунікативній ситуації він апелює до заклику, емоційно підсиленого прохання. До цього ж виду відносимо висловлення з інтенцією благання, моління, вмовляння: *Щиро Тебе благаємо прочитати нашого листа прохання та не оминати цього року наші домівки* (лист до Миколая).

3. Речення, у структурі яких є етикетні елементи ввічливого прохання. Напр.: *Пані Оксано, прочитайте, будь ласка, нам уривок із якогонебудь зі своїх творів* (Бі-Бі-Сі, 1 інтерв'ю з Оксаною Забужко, 2005); *Стефо! – гукає він мене зі свого покою. – Будь добра, підійди!* (С. Андрухович «Фелікс Австрія»); *– Чому не треба? – вкотре здивувався я і, не отримавши відповіді, рушив, попросивши на ходу: – Підтримайте, будь ласка* (В. Лис «І прибуде суддя»); *– Пропустіть, будь ласка, – сказав якомога твердіше, – дорога кожна хвилина* (В. Лис «І прибуде суддя»); *Ампутація ще ж нікому зла не зробила, давайте ампутуємо! Ну будь ла-а-а-аска!* (Л. Дереш «Культ»). У комунікативній взаємодії співрозмовників стійкі етикетні формули спілкування призначені для здійснення впливу на слухача, який має намір продемонструвати своє доброзичливе ставлення до слухача, повагу до нього.

4. Речення із проханням-спонуканням, вираженим дієсловом у формі умовного способу в 2-ій особі однини і множини, а також 1-ій особі множини. У таких висловлюваннях за допомогою форми умовного способу адресант виражає прохання, яке може змінити ситуацію на краще. Напр.: *Ви би схаменулись, поки не пізно* (Л. Дереш «Культ»). Форми умовного способу для вираження спонукання використовують у неофіційній сфері спілкування. Мовець надає перевагу такій формі у випадку, коли адресат молодший чи рівний за віком і статусом.

5. Випадки, коли прохання виражене у формі наказового способу з частками *хай, нехай*. Напр.: *Нехай гуляє дитина, надворі ж така гарна пора, а по телевізору зовсім нічого дивитися: по першій програмі – «Сільський час», а по другій – «Таланти твої, Україно!»* (О. Ірванець «Рівне / Ровно «Стіна»).

6. Серед способів вираження прохання можна виділити також непрямі спонукальні речення. Напр.: *Захисти себе і своїх рідних від пасивного куріння* (Соціальна реклама проти пасивного куріння); *Плекайте ті самі думки в собі, що були й у Христі Ісусі* (проповідь Блаженнішого Святослава). Такі прохання відносяться до непрямих способів впливу на адресата, оскільки наказовими вони є лише за формою, за змістом – це прохання-нагадування.

Комунікативний акт прохання передбачає втручання в особисту сферу співрозмовника і деякою мірою обтяжує адресата, тому в українській лінгвокультурі натрапляємо на конструкції непрямого прохання, які виражені розповідними чи питальними реченнями. Використання їх у комунікативній ситуації свідчить про те, що адресант дотримується субординації та етикетних норм. Непрямі прохання адресант здебільшого використовує у ситуації, коли не хоче чи не може прямо втручатися в емоційно-вольову сферу співрозмовника і шляхом запитання-прохання робить спробу в'яснити, чи можливий комунікативний акт і виконання прохальної дії адресатом.

За твердженням С. Т. Шабат-Савки «питальність відображає когнітивний процес-пошук, гносеологічну потребу мовця, автора запиту одержати певну інформацію» (Шабат-Савка, 2012: 166). У висловленнях питальної структури первинною інтенцією мовця є прагнення отримати ту чи іншу інформацію чи переконатися у чомусь. Загалом питальні конструкції інформують про те, що хоче дізнатися адресант. Вторинною функцією питальних висловлювань є не отримання відповіді, а передавання інформації з вираженою експресивною оцінкою. Вважаємо, що будь-яке питання є потенційним проханням, оскільки головною інтенцією адресанта в процесі творення питання є прохання повідомити певну інформацію (дати відповідь): *І ти мені допоможеш її знайти?* (Дара Корній «Зворотний бік світів»).

Розглянемо найпоширеніші моделі питальних конструкцій в українській мові, які виражають вторинну функцію прохання:

1. Дійсний спосіб прохальної дії у питальній формі. Такі прохання є не такими нав'язливими порівняно з інфінітивом, оскільки прохання побудоване так, що адресат може відмовитися

від його виконання. На таку форму натрапляємо у побутово-нейтральних комунікативних ситуаціях. Напр.: *Розкажеш про ці твої видіння?* (Дара Корній «Зворотний бік світів»); *Тепер, я гадаю, ми можемо врешті рухатися?* (Дара Корній «Зворотний бік світів»). У всіх наведених прикладах відносини між співрозмовниками дружні, а прохання – нескладні. Якщо виконання прохання, на думку автора, потребує немало зусиль адресата, то до дійсного способу автор додає пом'якшувачі прохання (добре, гаразд). Напр.: *А ти мені чесно зізнаєшся, що ти в Порубіжжі забула і чим платитимеш за послуги, гаразд?* (Дара Корній «Зворотний бік світів»).

2. Питання дійсного способу із запереченням. Ненав'язливість прохання підсилено дієсловом у заперечній формі, що своєю структурою передбачає можливість відмови від виконання прохання. Напр.: *Ти не допоможеш мені зустріти нашу гостю?* (Сніданок з 1+1). Така конструкція можлива при спілкуванні у середовищі незнайомих співрозмовників: *Вибачте, Ви мене до міста не підкинете?* (к-ф «Думки мої тихі»).

3. Питальні конструкції з модальним дієсловом «могти». Таким способом адресант прагне дізнатися про можливість адресата виконати його прохання: *Смійтесь! А покашляти можете?* (к-ф «Думки мої тихі»). Використання дієслів умовного способу пом'якшує прохання: *Ви могли би поглянути у вікно?* (к-ф «Думки мої тихі»); *Отче Йосифу, Ви можете молитися за мене* (С. Андрухович «Фелікс. Австрія»).

4. Питальні конструкції з модальним дієсловом «могти» у заперечній формі. При такому типі прохання ступінь ввічливості сильніший, тому на такі конструкції натрапляємо в офіційних ситуаціях знайомих чи незнайомих комунікантів. Напр.: *Ви не могли би притримати двері.* Якщо такого типу конструкції використовуються в побутово-нейтральній сфері, то зауважимо, що в таких ситуаціях виконання прохання, на думку адресанта, вимагає більших зусиль від адресата. Напр.: *То тут у нас, рядом, ти не можеш за нас попросити, пан Юзьо пустити посидіти до рана* (О. Ірванець «Сатирикон»).

5. Питальні конструкції з модальними словами «можна / дозвольте». Такі непрямі прохання передбачають, що адресант бере виконання дії на себе, але виконання цієї дії можливе тільки після дозволу адресата. Ми виділяємо такі різновиди цього типу конструкції:

1) можна/дозвольте+інфінітив: *Дозвольте сісти?* (учень вчителю, розмовн.); *Можна нам поглянути на турнірну таблицю?* (1+1 «Танці з зірками»);

2) можна / дозвольте + дієслово дійсного способу у формі майбутнього часу першої особи. Напр.: *Дозвольте, я дам такий невеликий рецепт для вашого життя, для життя кожного з нас?* (блаженніший Любомир Гузар); *Шановні народні депутати, дозвольте зробити оголошення?* (стенограма пленарного засідання Верховної Ради України); *Дозвольте пригостити Вас чаєм чи кавою?* (адміністратор салону клієнтці, розмовн.);

3) можна / дозвольте + об'єкт: *Можна меню?* (клієнт офіціанту, розмовн.).

6. Питання при наявності у адресата об'єкта прохання також може мати інтенцію прохання: *Ваші документи?* (поліцейський водію). Прохання такої конструкції здебільшого не потребують вербального підтвердження від адресата і супроводжуються певною дією: *У Вас запальнички не буде, моя залишилася в машині* (Ю. Андрухович «Рекреації»).

Проаналізувавши приклади висловлень із модальною семантикою прохання, стверджуємо, що мовці для уникнення ефекту категоричності, нав'язливості, з метою забезпечення позитивного ходу комунікації, окрім непрямих питальних речень з інтенцією прохання, використовують непрямі розповідні речення. У традиційному мовознавстві речення з розповідною метою висловлення відрізняють від спонукальних і питальних речень насамперед через головну функцію – інформування слухача про щось. На відміну від спонукальних речень, які мають певну емоційну маркованість наказу, розповідні речення з модальними дієсловами дозволяють мовцю висловити своє бажання (спонукати слухача до виконання певної дії чи збереження наявної ситуації), дотриматися етикетних правил ввічливості.

І. Р. Вихованець визначає такі характерні риси розповідних речень: синтаксична і семантична завершеність думки, розповідна інтонація, яка виражається у висхідному та низхідному тонах (Вихованець, 1993: 145). А. П. Грищенко дає таке тлумачення розповідного речення: «Це речення, комунікативне завдання якого полягає в констатації якого-небудь реального або ірреального факту, у повідомленні про нього в усній або писемній формі» (Українська мова. Енциклопедія, 2007: 584). С. Т. Шабат-Савка наголошує, що «це – окремий модально-інтенційний клас речень, комунікативна сутність якого полягає в особливому відображенні дійсності, у створенні інформативного дискурсу, який належить до пізнавального типу комунікації, метою якого є передавання будь-якої інформації чи змісту» (Шабат-Савка, 2012: 166).

Вербалізація модальної семантики прохання реалізується у реченнях із розповідною семантикою через конструкції непрямого прохання. Здебільшого це висловлювання, які інформують про щось, констатують певний факт і сприймаються учасниками комунікації як реальність без уточнень щодо можливості / неможливості виконання. Напр.: висловлення *На проспекті Грушевського. Я поспішаю!* сприймається як прохання, незважаючи на відсутність слів-виразників такої модальності. Констатація факту може відноситися безпосередньо до мовця. Напр.: *Я так втомилася нести цю сумку / – Давай допоможи.* На констатацію певного факту від мовця слухач реагує дією. Це означає, що адресат сприйняв висловлення як завуальоване прохання про допомогу.

У своєму дослідженні виділяємо такі типи:

1. Прохання з предикативними словами «треба / потрібно». У конструкціях із таким компонентом виражається волевиявлення автора повідомлення: *Мені потрібні гроші* (донька матері – розм.).

2. Прохання у конструкціях із лексемою «хочу», які виражають цю інтенцію через непрямий спосіб. Такі речення наближені до прямих спонукальних, проте ми вважаємо, що у цих прикладах немає безпосереднього спонукування до дії, є лише констатація факту про бажання прохання. Напр.: *Хочу попросити усіх і кожного прийти 3 вересня 2020 року об 11:00 до Шевченківського суду м. Львова, вул. Січових Стрільців, 12* (І. Фаріон

у відозверненні). Модальне дієслово може бути у формі умовного способу, який виконує функцію пом'якшення прохання: *Я хотіла б попросити британську сторону вжити усіх можливих заходів, щоб зупинити пропагандистську роботу пана Філіпса на російську окупаційну владу в Україні* (відкрите звернення Посла України у Великій Британії Наталії Галібаренко).

3. Прохання переносного характеру. Індикативні конструкції зі значенням наказовості, які використовують переносне вживання наказового способу дієслова, тому розглядаємо їх як непрямий спосіб впливу на адресата. Прохання з дієсловами наказового способу здебільшого мають форму вимоги, але за допомогою необхідної інтонації можуть виражати модальну семантику прохання: *І принесеши мені води із кухні* (розмовн.). Підкреслимо, що такі конструкції використовують винятково у неофіційних, дружніх бесідах.

Висновки. Отже, аналіз комунікативного акту прохання на синтаксичному рівні демонструє, що мовленнєве і граматичне оформлення прохання в українській мові має широкий спектр варіантів. Комунікативний акт прохання вербалізовано різними типами висловлювань: спонукальними, питальними і розповідними. Особливості їх функційної кореляції насамперед простежуємо на комунікативному рівні під час безпосереднього спілкування, у процесі якого відбувається диференціація різних комунікативних інтенцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник / за ред. Л. Л. Щербатенко. Київ : Либідь, 1993. 365 с.
2. Гуйванюк Н. В. Типи еквівалентів речень у сучасній українській мові. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2009. № 4. С. 45–50.
3. Дж. Р. Серль. Класифікація іллокутивних актів. *Новое в зарубежной лингвистике*. М., 1986. № 17. С. 170–194.
4. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови. К. : Пульсари, 2004. 398 с.
5. Шабат-Савка С. Т. Розповідне речення як засіб реалізації комунікативних інтенцій інформування. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови*. 2012. № 9. С. 165–170.
6. Українська мова. Енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. К. : Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. 856 с.

REFERENCES

1. Vkhovanets I. R. (1993) Gramatika ukrainiskoi movi. Sintaksis : pidruchnik [Grammar of the Ukrainian language. Syntax : textbook]. Kiev : Lybid, 365 p. [in Ukraine].
2. Guyvanyuk N. V. (2009) Tipi ekvivalentntiv rechen u suchasniy ukrainiskiy movi [Typical equivalents of the modern Ukrainian language]. *Topical problems of philology and transfer knowledge*. Vol. 4. P. 45–50 [in Ukraine].
3. Dzh. R. Serl. (1986) Klassifikatsiya illokutivnykh aktov [Classification of illocutionary acts]. *New in foreign linguistics*. M. Vol. 17. P. 170–194 [in Ukraine].
4. Vkhovanets I. R., Gorodenska K. G. (2004) Teoretichna morfologiya ukrainiskoi movi [Theoretical morphology of the Ukrainian language] K. : Pulsari, 398 p. [in Ukraine].
5. Shabat-Savka S. T. (2012) Rozpovidne rechennya yak zasib realizatsii komunikativnikh intentsiy informuvannya [The statement is based on the implementation of communal informations.] *Science hour writing of the National Pedagogical University for the name of M. P. Dragomanov. Series 10: Problems of grammar and lexicology of the Ukrainian language*. Vol. 9. P. 165–170 [in Ukraine].
6. Ukrainska mova. Yentsiklopediya [Ukrainian mova. Encyclopedia] / redkol.: V. M. Rusanivskiy, O. O. Taranenko, M. P. Zyablyuk. K. : View “Ukr. Encyclopedia” im. M. P. Bazhana. 856 p. [in Ukraine].